

2020

«Բաց Հասարակության
Հիմնադրամներ Հայաստան»

*«Հայաստանյան աշխատաշուկայում անմրցունակ և
մասնագիտություն չունեցող երիտասարդների
գրադվածության հիմնահարցը, տվյալ ոլորտում գործող
սոցիալական քաղաքականությունը. իրավիճակ և
հեռանկարներ»*

(հանրային քաղաքականության համառոտագիր)

Տվյալ համառոտագրում ամփոփված են «Հանրային քաղաքականության հետազոտությունների կրթաթոշակներ» ծրագրի շրջանակներում իրականացված որակական հետազոտության արդյունքները և դրանց հիման վրա ձևավորված առաջարկությունները:

Սույն հետազոտությունը հնարավոր է դարձել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստանի ամբողջական ֆինանսական օժանդակության շնորհիվ՝ հանրային քաղաքականության հետազոտությունների կրթաթոշակներ ծրագրի շրջանակներում: Չեկույցում տեղ գտած վերլուծություններն արտահայտում են հեղինակի տեսակետը և կարող են չհամընկնել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստանի դիրքորոշումների ու տեսակետների հետ:

Հեղինակ՝ Լուսինե Քարամյան

«ԲՀՀՀ» կրթաթոշակատու

Սույն թվականի հունվար - հուլիս ամիսների ընթացքում իրականացվել է հայաստանյան աշխատաշուկայում անմրցունակ և մասնագիտություն չունեցող երիտասարդների, այդ թվում մանկատան շրջանավարտների զբաղվածության հիմնահարցի ու տվյալ ոլորտում գործող սոցիալական քաղաքականության հետ կապված իրավիճակի և հեռանկարների բացահայտմանն ուղղված որակական հետազոտություն: Ելնելով նրանից, որ ներկայումս հայաստանյան ներքին քաղաքականության, ներառյալ սոցիալական քաղաքականության մեջ նկատելի փոփոխություններ են իրականացվում, մյուս կողմից հետազոտության թիրախ հանդիսացող խոցելի խմբի զբաղվածության հարցը առայժմ շարունակում է մնալ օրակարգային ու քիչ ուսումնասիրված, անհրաժեշտ է իրականացնել տվյալ հիմնահարցի խորքային վերլուծություն, պարզել դրա վրա ազդող գործոնները և նախաձեռնել ցանկալի փոփոխություններ: Այս հետազոտական նախագիծը կարող է խթանել ցանկալի փոփոխությունների մեկնարկը և օգնել ուրվագծել Հայաստանում խոցելի, ցածր մրցունակություն ունեցող երիտասարդներին ուղղված հանրային քաղաքականության հեռանկարները:

Տվյալ ուսումնասիրության ֆոկուսում է *«Աշխատաշուկայում անմրցունակ և մասնագիտություն չունեցող երիտասարդ մայրերի համար գործատուի մոտ մասնագիտական ուսուցման կազմակերպում»* ծրագիրը, որում, ընդգրկվելու առաջնահերթությունը տրվում է, մասնավորապես, բնակչության սոցիալական պաշտպանության հաստատության՝ մանկատան շրջանավարտներին: Վերջիններիս թվում քիչ չեն հենց ցածր մրցունակությամբ երիտասարդ (հաճախ միայնակ) մայրերը: 2019 թվականից մանկատան շրջանավարտները ճանաչվել են աշխատաշուկայում անմրցունակ խումբ:

Խիստ կարևոր է ԱՕԽՄ երեխաների հատկապես այն հմտությունները զարգացնելը, որոնք անհրաժեշտ են աշխատաշուկայում առավել արդյունավետ գործառնելու, կողմնորոշվելու, աշխատատեղ փնտրելու, գտնելու և պահպանելու, այդպիսով, առավել մրցունակ լինելու համար, ինչն իր հերթին կունենա շարունակական դրական ազդեցություն նրանց հետագա ինքնուրույն կյանքի վրա: Դա կարող է նպաստել նրանց իրավագիտակցության և աշխատելու մոտիվացիայի բարձրացմանը, ինչպես նաև խթանել հավասար հնարավորություններ՝ կանխարգելելով խտրականության դրսևրումները աշխատաշուկայում և կյանքի այլ ոլորտներում:

2019 թվականի վերջին ՀԲ-ի կողմից հրապարակված ՀՀ-ում աշխատատեղերի դինամիկայի վերաբերյալ զեկույցի համաձայն՝ աշխատանքային զբաղվածությունն չունեցող, չսովորող կամ ուսուցում չանցնող երիտասարդների տեսակարար կշիռը տարածաշրջանում ամենաբարձրներից մեկն է, ինչը վերահաստատում է երիտասարդների շրջանում եղած զբաղվածության քաղաքականության ցածր արդյունավետությունը:

Սույն հետազոտության շրջանակներում ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանն ուղղված պաշտոնական հարցման արդյունքում պարզվել է, որ 2000-2020թթ. ընթացքում Հայաստանում ընդհանուր տիպի պետական մանկատան շրջանավարտ է դարձել 205 երիտասարդ: Հարցումն իրականացվել է այն հանգամանքից ելնելով, որ մանկատան շրջանավարտների վերաբերյալ որևէ լիարժեք ու հասանելի պաշտոնական վիճակագրություն ՀՀ-ում չկա: Մինչդեռ կարևոր է հասկանալ, թե ինչպիսի թիրախ խմբի, խոցելիության ինչպիսի աստիճանի ու դրսևորումների հետ գործ ունի տվյալ ոլորտում քաղաքականություն մշակողը, ում է հասցեագրված ներկայիս և առաջիկայում նախատեսվող աջակցությունը՝ ներառյալ զբաղվածության հիմնահարցի հետ կապված: Հարկ է նշել, որ որևէ հատուկ մշակված զբաղվածության պետական ծրագիր, որն ուղղված կլիներ միայն մանկատան շրջանավարտներին, գոյություն չունի, բայց կան այլ ծրագրերում ընդգրկվելու համար հիմքեր՝ նախատեսված դրանց բաղադրիչներում: Մասնավորապես, «Աշխատաշուկայում անմրցունակ և մասնագիտություն չունեցող երիտասարդ մայրերի համար գործատուի մոտ մասնագիտական ուսուցման կազմակերպում» ծրագրում ընդգրկվելու առաջնահերթություններից է այն անմրցունակ անձը, ով բնակչության սոցիալական պաշտպանության հաստատության (մանկատան) շրջանավարտ է հանդիսանում: Այս ծրագրից բացի, 2019 թվականից սկսած վերանայվել ու վերսկսվել է 2003-2013թթ. ընթացքում ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կողմից իրականացված «Պետական աջակցություն ՀՀ մանկական խնամակալական կազմակերպությունների շրջանավարտներին» ծրագիրը, որը հիմնականում ուղղված է բնակարանային ապահովման հարցին, սակայն որոշ դեպքերում առաջարկվում է նաև մասնագիտական կողմնորոշման և զբաղվածության առումով աջակցություն:

Այդպիսով, չկան հստակ վերլուծություններ, հետազոտություններ, որոնք կհիմնավորեին այս թիրախ խմբի համար զբաղվածության առանձին պետական ծրագիր մշակելու անհրաժեշտության բացակայությունը: Եղած ծրագրերի արդյունավետությունն էլ փարձագետների մոտ կասկած է հարուցում: Ավելին, տվյալ ոլորտի փորձագետներից

ումանք նշում են, որ, օրինակ, երիտասարդ անմրցունակ մայրերի համար գործող ծրագրի արդյունքների մասին դժվար է դատողություններ անել, քանի որ դրանց վերաբերյալ նեղ ոլորտային կամ լայն գիտական քննարկումներում այդ արդյունքներին անդրադարձ չի լինում, չեն քննարկվում այս առումով ձեռքբերումներն ու խոչընդոտները, չեն ներկայացվում հետազոտությունների արդյունքներ, որոնք թույլ կտային պնդել, որ եղած ծրագրերով հաջողվում է լուծել երիտասարդների այս խմբի զբաղվածության հիմնահարցը:

Հետազոտության հիմնական արդյունքները

Հետազոտության նպատակն էր պարզել, թե ներկայումս ՀՀ-ում գործող զբաղվածության պետական ծրագրերը որքանով և ինչպես են ապահովում ԱՕԽՄ կարգավիճակ ունեցած ընդհանուր տիպի մանկատան կամ այլընտրանքային խնամք ապահովող կառույցների շրջանավարտների, այդ թվում անմրցունակ ու մասնագիտություն չունեցող երիտասարդ մայրերի ներառումն աշխատաշուկա, վերհանել այն փաստարկները, հակասություններն ու հնարավոր լուծումները, որոնք կնպաստեն ուսումնասիրվող հարցի շուրջ օրակարգի և հանրային քաղաքականության ձևավորմանը: Այդ նպատակին հասնելու համար կիրառվել են մի քանի որակական մեթոդներ՝ փաստաթղթերի վերլուծություն, ֆոկլուս խումբ և երեք փուլով փորձագիտական հարցում:

Փորձագետների կարծիքով, խիստ արդիական է խոցելի երիտասարդներին, այդ թվում անմրցունակ երիտասարդ մայրերին աջակցելը, սակայն ներկայումս գործող ծրագրում առկա են որոշակի բացեր, մասնավորապես, ծրագրի իրականացման մեխանիզմներում, գործնականում ծագում են դժվարություններ աշխատաշուկա – գործատու – ծրագրի շահառու փոխշահավետ հարաբերությունների հարթությունում, ինչպես նաև հաշվի չեն առնվում սոցիալ-մշակութային այնպիսի գործոնները, ինչպիսիք են գենդերային կարծրատիպերը, նախադպրոցական հաստատությունների սակավությունը, մանկատան շրջանավարտների նկատմամբ հաճախ անտեսանելի խտրականությունը և այլն: Վերջիններիս խոցելիության և աշխատաշուկայում ցածր մրցունակության պատճառների, ռիսկի գործոնների թվում են՝

- հանրության, մասնավորապես գործատուների շրջանում առկա կարծրատիպերն ու խտրական դիրքորոշումները՝ կապված մանկատանը սոցիալականացվելու հետ,
- որակյալ կրթության, հատկապես բարձրագույն կրթության անհասանելիությունը,
- աշխատաշուկայում պահանջարկին չհամապատասխանող կրթությունը,
- մյուս երիտասարդների համեմատ, որպես կանոն, ավելի աղքատիկ սոցիալական ցանց ունենալը,

- մանկատանը սոցիալականացման ընթացքում, հատկապես դեռահասության տարիքում, բռնության տարբեր դրսևորումների ենթարկվելու արդյունքում ցածր ինքնագնահատականի ու թերարժեքության բարդույթի ձևավորումը սաներից շատերի մոտ,
- մանկատանը սոցիալականացման ընթացքում կյանքի հմտությունների, մասնավորապես աշխատաշուկայում հաջողելու հետ կապված հիմնարար գիտելիքների ու հմտությունների պակասը,
- անհատականացված մոտեցման պակասը մանկատանը, յուրաքանչյուր սանի ներուժը բացահայտելու հնարավորության բացակայությունը վարվող քաղաքականության, այդ թվում կրթական մոդելի համատեքստում,
- մանկատան շրջանավարտների մոտ իրավագիտակցության ցածր մակարդակը, որը շատ խոցելի է դարձնում նրանց ցանկացած քաղաքացիաիրավական փոխհարաբերություններում,
- մանկատանից դուրս հետագա կյանքին նախապատրասվելու ծրագրերի ոչ համակարգված բնույթը:

Տվյալ ոլորտում վարվող սոցիալական քաղաքականության հեռանկարների վերաբերյալ փորձագետների տեսլականները գրեթե համընկնում էին: Նրանց կարծիքով, ներկայիս քաղաքականությունը, մասնավորապես բնակարանային ապահովման ծրագիրը և զբաղվածության հիմնահարցի որոշակիորեն հասցեագրումը լավ մեկնարկ են մանկատան շրջանավարտների կյանքում դրական փոփոխություններ առաջացնելու առումով, սակայն դեռևս կան բազմաթիվ բացթողումներ, ուշադրությունից դուրս մնացած ասպեկտներ: Նրանք գտնում են, որ դեռևս առկա է հատվածայնություն և բացակայում է համալիր մոտեցումն առկա հիմնախնդիրներին, ինչը չվերանայելու ու փոփոխություններ չներմուծելու դեպքում զգալի առաջընթաց այս ոլորտում չի արձանագրվի:

Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ երիտասարդները բավարար իրազեկված չեն այն հնարավորությունների մասին, որոնք առաջարկվում են պետական սեկտորի, մասնավորապես ՁՏԿ-ի կողմից: Ինչպես նրանք էին նշում՝ աշխատանք փնտրել, գտել են ինքնուրույն, ոմանց դեպքում սկզբնական շրջանում մանկատան տնօրենն է աջակցել: Երիտասարդների հետ ֆոկուս խմբային քննարկումը ցույց տվեց, որ մանկատան շրջանավարտները, հատկապես երիտասարդ մայրերը, հանդիպում են բազմաթիվ խոչընդոտների աշխատաշուկայում, դժվարանում են գտնել կայուն եկամուտ ապահովող գրանցված աշխատատեղ, ու թեև նրանցից շատերն ունեն միջին-մասնագիտական կամ բարձրագույն կրթություն, այդուհանդերձ իրենց մասնագիտությամբ գրեթե ոչ մեկը չի աշխատում, ավելին, իրենք իրենց մասնագիտական կարողությունները բավականին ցածր են գնահատում և խուստովանում են, որ ունեն մի շարք հմտությունների ձևավորման կարիք, որպեսզի կարողանան առավել հաջող դրսևորվել աշխատաշուկայում:

Այսպիսով, ինչպես վկայում են հետազոտության արդյունքները, մանկատան շրջանավարտները, այդ թվում երիտասարդ անմրցունակ մայրերը, հիմնականում դժվարություններ են ունենում աշխատատեղ փնտրելու, գտնելու և այն պահպանելու հետ կապված: Դա պայմանավորված է մի շարք գործոններով, ինչպիսիք են.

- ցածր իրազեկվածությունը,
- խտրականության տարբեր դրսևորումների առկայությունը,
- ցածր մրցունակությունը և անհրաժեշտ հմտությունների պակասը,
- առաջարկվող զբաղվածության ձևերի ցածր վարիատիվությունը:

Առաջարկությունները

ՀՀ Աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, այդ թվում Ժողովրդագրության և ընտանիքի սոցիալական երաշխիքների վարչությանը, Աշխատանքի և զբաղվածության վարչությանը, դրա ենթակայության տակ գտնվող պետական կառույցներին

1. Ակտիվացնել միջգերատեսչական և միջկազմակերպական համագործակցությունը, մասնավորապես հստակեցնել ՀՀ ԱՍՀՆ ենթակայության տակ գտնվող «Մասնագիտական կողմնորոշման և կարողությունների զարգացման կենտրոնի» գործառույթները և համագործակցության շրջանակները, նախաձեռնել և ֆինանսավորել արդիական ու պահանջված ծրագրեր՝ կապված երիտասարդների մասնագիտական կողմնորոշման և աշխատաշուկային պատրաստելու հետ:
2. Ուսումնասիրել աշխատաշուկայի պահանջները, համագործակցել ոչ միայն պետական զբաղվածության տարածքային ու մարզային կենտրոնների, այլև մասնավոր կազմակերպությունների հետ, որոնք սոցիալական պատասխանատվության ծրագրերի շրջանակներում կարող են աջակցել մանկատաների ավագ տարիքի երեխաներին՝ ժամանակակից, առավել պահանջարկ ունեցող մասնագիտություններ ձեռք բերելու առումով:
3. 16-23 տարեկան երիտասարդների շրջանում ներդնել ինքնուրույն ապրելակերպի մոդելը, ընդհանուր տիպի մանկատներում և այլընտրանքային խնամքի կենտրոններում նախաձեռնել առաջնորդության ու մենթորության ծրագրեր: Ընդ որում մենթոր-առաջնորդներ կարող են լինել հանրային մարդիկ տարբեր ասպարեզներից, այլ երիտասարդներ, ովքեր հասել են հաջողությունների և հավասարը-հավասարին ուսուցման սկզբունքով (peer education) կառաջնորդեն

ցածր մրցունակություն ունեցող երիտասարդներին, այսինքն պետական սեկտորը, իր սոցիալական ռեսուրսն ու կապիտալն օգտագործելով, կիրախուսի ներառական մոտեցում և երկխոսություն տարբեր սոցիալական խմբերի միջև:

Մանկատան շրջանավարտների համար օգտակար և արդյունավետ կարող է լինել մենթորության ծրագիրը, երբ հմուտ մենթորը (անկախ տարիքից) կարողանա անհատական մոտեցում ցուցաբերել և բավարար ժամանակ տրամադրել իր մենթորության ներքո գտնվող մանկատան շրջանավարտին՝ անհրաժեշտ խորհուրդները տալու, ուղղորդելու, երիտասարդի ռեսուրսները, կարիքներն ու նախասիրությունները բացահայտելու, դրանք արդյունավետ հասցեագրելու համար:

4. Աջակցել խոցելի կենսաբանական ընտանիքներին, կանխարգելելով մանկալքությունը, զարգացնել ու կայացնել խնամատար ընտանիքի ինստիտուտը և երեխաների աջակցության համայնքահեն ծառայությունների համակարգը ՀՀ-ում: Մեծածավալ իրազեկման աշխատանքներ իրականացնել, որպեսզի համայնքներն ուշադրության կենտրոնում պահեն խոցելի ընտանիքներին և ժամանակին արձագանքեն նրանց կարիքներին: Այդ առումով առավելապես կարևոր է համայնքներում սոցիալական աշխատողների ակտիվ ու պրոֆեսիոնալ մասնագիտական գործունեությունը:

Անհրաժեշտ է շարունակել և լրամշակել հաստատությունների բեռնաթափման քաղաքականությունը՝ համադրելով այն դեպի խնամքի հաստատություններ երեխաների մուտքը կանխարգելող ծրագրերի իրականացման հետ: Հաստատություններին ֆինանսավորելու փոխարեն պետական ֆինանսական միջոցները պետք է ուղղվեն ընտանիքներին աջակցելու ծրագրերին և ապակենտրոն, համայնքահեն խնամքի ձևերին:

5. Երաշխավորել և ապահովել մանկատան շրջանավարտների համար հասանելիությունը հանրային ռեսուրսներին ու ցանցերին՝ ներառյալ տարբեր մասնագիտական հանրույթներին:
6. Ապահովել ու տրամադրել համապարփակ գիտելիքներ և տեղեկատվություն արդի աշխատաշուկայի վերաբերյալ. զբաղվածությանը միտված ծրագրերը պետք է հնարավորինս լայնորեն լուսաբանվեն՝ հատկապես երիտասարդության շրջանակներում:

7. Տրամադրել պետական հոգաձույթուն՝ հասցեական աջակցություն խոցելի երիտասարդներին, մասնագիտության ձեռք բերման կամ վերապատրաստման ընթացքում սոցիալական պաշտպանության երաշխիքներ ապահովելով:
8. Ապահովել արհեստավարժ սոցիալ-հոգեբանական խորհրդատվություն և նմանատիպ աջակցություն ստանալու հնարավորություն մանկատան սաների համար:
9. Ապահովել «վստահության հեռախոս» կամ «թեժ գիծ» ծառայություն հատուկ երիտասարդների համար, որով հնարավոր կլինի աջակցել նրանց և արագ արձագանքել, երբ բխվում են խոչընդոտների ու աշխատանքային իրավունքի ոտնահարման, ինչպես նաև խտրականության տարբեր դրսևորումների:

ՀՀ ԿԳՄՄԵ նախարարությանը

10. Կրթության բոլոր մակարդակներում՝ հանրակրթությունում, ՄԿՈՒ ոլորտում և ԲՈՒՀ-ում, ապահովել բազմազանությունն ու ներառականությունը՝ բացառելով խտրականության որևէ դրսևորում ԱԾԽՄԵ կարգավիճակ ունեցող/ունեցած անհատների նկատմամբ:
11. Մանկատան սաներին ու շրջանավարտներին ապահովել հավասար պայմաններով ու մրցունակ կրթությունով՝ առանց նրանց համար խոչընդոտների կամ չհիմնավորված արտոնությունների (մանկատան շրջանավարտը չպետք է դրական գնահատական ստանա, որպես նրա նկատմամբ նախապաշարմունքների ու խղճահարության արդյունք, այլ պետք է ունենա հնարավորություն հավասարապես մասնակցելու կրթական միջավայրի բոլոր գործընթացներում): Տրամադրել բազային ակադեմիական գիտելիքներ, ձևավորել 21-րդ դարի պահանջներին համապատասխանող հմտություններ:
12. Միջին-մասնագիտական ու բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում մշակել և ներառել պրակտիկայի այնպիսի ծրագրեր, որոնցով անցած երիտասարդների, մասնավորապես խոցելի խմբերի ներկայացուցիչների համար, դա կդիտարկվի որպես աշխատանքային փորձ և կնպաստի աշխատաշուկայում առավել հեշտ ներառվելուն:
13. Թատրոններում և մշակութային այլ օջախներում նախաձեռնել կամ աջակցել այն նախաձեռնություններին, որոնք որևէ կերպ (թատրոնի դասական կամ ժամանակակից ներկայացում, պարարվեստ, երգարվեստ կամ այլ) լուսաբանում են

մանկալքության, կենսաբանական ընտանիքից դուրս խնամվելու և սոցիալականացվելու հիմնահարցը՝ նպաստելով ԱԾԽՄ կարգավիճակ ունեցած մանկատան կամ այլընտրանքային խնամքի համակարգի սաների ու շրջանավարտների նկատմամբ խտրականության նվազմանը:

ՀՀ ընդհանուր տիպի պետական մանկատների ղեկավարությանը

14. Լինել նախաձեռնող և կայացնել համագործակցություն պետական ու ոչ պետական այն կազմակերպությունների հետ, որոնք կարող են գործուն մասնակցություն ունենալ մանկատան շրջանավարտների աշխատանքային զբաղվածությունն ապահովելու գործում՝ չսպասելով, որ որևէ կազմակերպություն իր նախաձեռնությամբ կանի համագործակցության առաջարկ:
15. Ձարգացնել մանկատան սաների կյանքի հմտությունները, մասնավորապես աշխատանքի փնտրման, տեղավորման և պահպանման հետ կապված, և հզորացնել մասնագիտական կողմնորոշմանն առնչվող ծրագրերը դեռևս մանկատնից: Կարևոր է մասնագիտական կողմնորոշումը վաղ տարիքում, որպեսզի երիտասարդների մոտ կայուն պատկերացումներ լինեն աշխատաշուկայում պահանջարկի և առաջարկի վերաբերյալ, ինչպես նաև սեփական ներուժի ու կարողությունների վերաբերյալ:
16. Հետևողականորեն բարձրացնել մանկատան սաների իրավագիտակցության մակարդակը, պատրաստել ինքնուրույն, սեփական իրավունքներին իրազեկ և դրանք պաշտպանելու ունակ շրջանավարտներ:

Տեղական զանգվածային լրատվամիջոցներին և ոլորտում գործող ՀԿ-ներին

17. ԶԼՄ-ների հետ համագործակցության ռազմավարություն մշակել և իրականացնել, մասնավորապես տվյալ ոլորտում օբյեկտիվ ու հավաստի տեղեկատվություն լուսաբանելու առումով լրագրողների իրազեկվածության ու պրոֆեսիոնալիզմի բարձրացմանն ուղղված կրթական ծրագրեր իրականացնելու միջոցով; ԶԼՄ-ների հետ համատեղ պատրաստել և իրագործել տեղեկատվական կամպանիաներ, սոցիալական գովազդներ ու հաղորդումներ՝ կապված պիտակավորման, խտրականության, հանդուրժողականության, քաղաքացիական հասարակության գաղափարների/արժեքների, իրավահավասարության հարցերի, ինչպես նաև ԱԾԽՄԵ կարգավիճակ ունեցող անհատների մասին կարծրատիպերի վերաբերյալ, իրականացնել դրանց վերացմանն ուղղված քայլեր մեդիադաշտում:

18. Նախաձեռնել հաղորդումներ, տեղեկատվական հարթակներ, ուր կքննարկվեն երիտասարդության հիմնախնդիրները, մասնավորապես աշխատաշուկայում, կհանրայնացվեն զբաղվածության ոլորտում գործող պետական ծրագրերը և դրանցից օգտվելու պայմանները, կներկայացվեն հաջողված դեպքերը, մասնավորապես ցածր մրցունակություն ունեցող երիտասարդների ու գործատուների հաջողված համագործակցության օրինակները և դրանց արդյունքները:

Այնուամենայնիվ, գլխավոր դերը վերոնշյալ փոփոխություններում ու առաջարկությունների իրագործման հարցում պետք է ստանձնի ՀՀ կառավարությունը, քանի որ այն պետք է առաջինը շահագրգռված լինի հասարակական համերաշխության, հանդուրժողականության զարգացման, հասարակության անդամների արտամղումը, խտրականության տարբեր դրևորումները բացառելու ու կայացած ժողովրդավարությամբ հասարակություն և սոցիալական պետություն կառուցելու մեջ: